Beltran, Rafael: *Tirant lo Blanc: cavalleria, imaginari i escriptura*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2025, 620 pp., ISBN: 978-84-1118-635-3

Una brúixola per a *Tirant lo Blanc*

En un temps en què els clàssics són més necessaris que mai —és a dir, tan necessaris com sempre— el professor Rafael Beltran ens regala, amb la generositat de qui encara consagra els seus dies a les nostres lletres, una obra magna que és i serà referència ineludible per a la literatura medieval: *Tirant lo Blanc: cavalleria, imaginari i escriptura*.

Tractarem ara d'abordar, «com se solen tractar en los començaments dels llibres antics», les quatre causes de l'obra, segons ens llegà Aristòtil. El primer punt que respondrem és quin és el seu actor, és a dir, qui n'és el responsable últim. Rafael Beltran, catedràtic de Literatura Espanyola, medievalista consagrat, no necessita avals circumstancials; s'inscriu, des de fa dècades, en el nucli dur dels estudis sobre literatures medievals hispàniques i en la recerca de la tradició oral peninsular. Ell mateix adverteix que *Tirant lo Blanc: cavalleria, imaginari i escriptura* es basteix sobre els troncs vells de dos treballs anteriors —«*Tirant lo Blanc*»: *evolució i revolta de la narració de cavalleries* (Institució Alfons el Magnànim, 1983) i «*Tirant lo Blanc*» *de Joanot Martorell* (Síntesis, 2006)— però afegim nosaltres que en realitat ho fa sobre l'arrel sòlida i fecunda d'una vida dedicada a l'estudi de la cavalleria i de l'obra més preuada de la literatura catalana medieval. És des d'aquesta sedimentació de dècades de lectura i recerca que el medievalista ens ofereix més de cinc-centes pàgines d'anàlisi coronades per una cinquantena de pàgines de bibliografia; una arquitectura crítica que només pot erigir-se després d'anys de convivència amb el text i que explicita als ulls del lector l'erudició de qui escriu. En aquesta línia cal subratllar el deute explícit que Beltran reconeix amb una tradició filològica sòlida, en la qual destaca Martí de Riquer i Albert Hauf, especialment amb la seua edició

crítica monumental, que serveix de fonament tant per a establir el text com per a nombrosos comentaris i orientacions interpretatives.

Beltran reitera en la introducció que el text que ressenyem no és un manual ni una aproximació enciclopèdica al *Tirant*, simplement pretén «servir de referència comprensiva». Heus ací, doncs, la causa final de l'obra. Si prenem seriosament la prevenció de l'autor i defugim el terme *manual*, direm que el llibre funciona més aviat com una guia o, encara més, com un mapa fiable que orienta el lector en el territori vastíssim que és la novel·la de Martorell. L'anàlisi de Beltran en proporciona les coordenades per a no perdre'ns en un terreny complex, en un espai vastíssim i dens, i ho fa revelant alguns dels secrets que el text —fill d'un altre temps— vela per al lector del segle XXI:

> Dins de la seua enormitat, i malgrat la complexitat de la novel·la, per coexistència d'elements contradictoris —alguns dels quals hem tractat de fer ressaltar en aquesta sinopsi argumental—, *Tirant lo Blanc* se'ns mostra triomfant com a text monumental i compacte, edifici tan sòlid, resistent, atractiu i ple de sentit com els del gòtic civil construïts en la Corona d'Aragó i a tot Europa durant el segle XV. És, doncs, perfectament lògic que la coherència estructural d'un projecte literari tan ambiciós vaja acompanyada de desorientació i de reorientació ideològiques, i fins i tot de perplexitat i dubtes respecte al paper que ha de complir com a text de ficció, com a llibre doctrinal i exemplar, i com a obra d'ambiciosíssim abast artístic. (Beltran 2025, pp. 90-91)

Perquè el volum que tenim a les mans aprofundeix en els engranatges narratius, ideològics i simbòlics de l'obra, i alhora situa el text amb precisió en el seu horitzó històric i literari, en la tradició cavalleresca europea i en les seues modulacions peninsulars. En el primer gran bloc de l'obra, Beltran ens introdueix a la cavalleria com a imaginari cultural, com a codi ètic i com a dispositiu narratiu. «L'autor, el text i el context de la cavalleria» ens brinda una síntesi de les claus argumentals de la novel·la, una ordenació dels eixos narratius que permet comprendre des d'on i cap a on es mou el relat. Aquesta síntesi ofereix al lector no iniciat una porta d'entrada clara i orientadora, que facilita

l'accés a un univers narratiu sovint laberíntic i, alhora, proporciona al lector avesat una oportunitat de relectura i de recuperació de motius i episodis que potser el temps havia dispersat. És aquest el cas de qui escriu aquestes línies, que ha redescobert amb el text de Beltran el detall, la força i la sublimitat del text de Martorell.

Així, el professor desplega un mapa d'afinitats, ressonàncies i tensions que situen *Tirant lo Blanc* en el cor mateix de la tradició europea. Per aquestes primeres pàgines passegen biografies cavalleresques històriques que podrien haver servit Martorell d'inspiració, compareixen paral·lelismes amb altres obres, com el *Quijote*, la *Celestina*, les *Històries Troianes*, el *Curial e Güelfa* o *El Victorial*. Fins i tot hi irromp Christine de Pizan amb el seu *Le debat de deux amants* i aquella nòmina de tretze militars francesos, «vrais amans», que Beltran convoca amb precisió per a demostrar que la cavalleria —internacional, bel·licosa i alhora refinada— no era en temps de Martorell una ombra extingida, sinó una realitat cultural que pervisqué al llarg del segle i que dota de sentit el comportament de Tirant. Aquesta primera part serveix, doncs, per demostrar d'entrada que el teixit cavalleresc europeu constitueix l'horitzó intel·ligible des del qual la novel·la respira.

«Els protagonistes: cos de cavaller, joc de dames» constitueix el segon bloc en què el medievalista estructura el llibre. S'aborden ara els models històrics i mítics que informen la biografia del protagonista: ací es llegeix l'ascens de Tirant com un veritable *cursus honorum* cavalleresc, arquetípic i simbòlic, inscrit en la tradició de les biografies medievals, però també filtrat per la predilecció martorelliana pels models clàssics de la matèria troiana i pels relats bretons. Així, la trajectòria de l'heroi no és una successió d'episodis, sinó un itinerari de consagració i proves, que conjuga la grandesa militar amb la fragilitat humana. Perquè Beltran insisteix —i ho fa amb encert— en la complexitat del personatge: Tirant és el militar exemplar, hereu d'una ètica clàssica de la guerra, però també l'home que tremola davant l'amor, el cavaller galant que es desarma en la intimitat, l'heroi profundament humà que emmalalteix i mor. I, en paral·lel, la lectura s'endinsa en la construcció literària dels personatges femenins amb una lucidesa que obliga a repensar tòpics. Diu l'autor que «Tirant

és imprescindible per a la novel·la, però no és imprescindible per a les dones del *Tirant*» (p. 177), i sosté aquesta tesi mitjançant una anàlisi atenta dels episodis, de les paraules que elles pronuncien i de les accions que emprenen. Concretament, Beltran caracteritza els cinc personatges femenins principals: Carmesina, la dona amb *intelletto d'amore*, l'extraordinària Plaerdemavida, la jove inexperta Eliseu, l'amarga Viuda Reposada, i l'Emperadriu, el personatge en què es combinen l'herència grecollatina i l'herència religiosa bíblica.

«Els espais simbòlics, reals i imaginaris» dona títol al tercer bloc, dedicat a explorar la religió de l'amor, els equívocs dels episodis més coneguts, i a apuntar convenientment la burla de la tradició cortesa que trobem a l'obra, representada per Hipòlit que «juga inconscientment amb foc herètic» (p. 284). D'aquesta secció, ens ha resultat especialment atractiu el capítol 8 «Espais simbòlics: Fortuna i Mediterrani» (pp. 290-307), en què es tracen paral·lelismes entre el *Curial* i el *Tirant* a partir de la concepció medieval de la Fortuna com a figura alhora simbòlica i plenament arrelada en l'esdevenir històric. Però igualment suggeridores són les pàgines que segueixen, dedicades a aspectes que podrien semblar menors —la indumentària, les divises inventades, els jocs de paraules, les olors, la representació del cos masculí, el llit... fins i tot les figures antropomòrfiques en fonts medievals!— però que, al contrari, revelen una riquesa de signes, de secrets i senyals que Martorell tingué en compte i que poden passar totalment inadvertits per al lector actual. En aquest sentit, potser s'hauria pogut considerar integrar també en aquest bloc el capítol 14, «Tirant i els emblemes del rei Magnànim», sobre el valor i els emblemes de les divises que empra Martorell a l'obra. Finalment, l'apartat es clou amb una reflexió sobre la tensió entre representació històrica i imaginació creativa, articulada a partir de tres episodis d'una marcada teatralitat: la roca de les festes d'Anglaterra, l'aparició del rei Artús i Morgana, i la trama fingida per la Viuda Reposada.

Tirant lo Blanc: cavalleria, imaginari i escriptura ens ha proveït ja de les coordenades de la cavalleria i l'imaginari. Resta, però, abordar la qüestió de l'escriptura, que esdevé l'eix del darrer tram de l'estudi. En aquest sentit, el capítol «La memòria de la paraula» pren com a punt de partida *La memòria*

literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el Tirant lo Blanc, de Josep Pujol (2002) per abordar el substrat literari i cultural que nodreix el text, les fonts de què se serveix Martorell tant per a la *inventio* com per a l'*elocutio*. Afirma Beltran que les fonts clàssiques i les fonts vernacles «es prestigien i revitalitzen, tornant a ser models de discurs a través de la versió o adaptació proposada, i potencien, a més, les seues qualitats intertextuals en adequar-se i funcionar dins d'uns marcs narratius diferents» (p. 408). L'escriptura del *Tirant* no es limita a reutilitzar materials previs —en un joc intertextual, d'altra banda, consubstancial a la literatura medieval—, sinó que els reactiva i els integra en una arquitectura narrativa nova. Beltran s'endinsa així en l'estudi de la paraula en les seues diverses modulacions: la veu dels personatges que, com deia Vargas Llosa, practiquen el vici de la loquacitat, els narradors interns, l'oració devota de l'Emperadriu, els conjurs, la paremiologia disseminada al llarg de la novel·la, el substrat rondallístic i els contes que afloren en la trama. En aquest darrer recorregut es fa evident que, com anunciàvem en iniciar aquestes línies, el medievalista és un investigador avesat també a la tradició oral, capaç de detectar-ne les petjades i integrar-les en aquesta lectura minuciosa del text.

Finalment, Rafael Beltran encara troba espai per a un darrer apartat, tan necessari com il·lustratiu, per demostrar «la vitalitat ja irreversible d'un clàssic» (p. 559). «La fortuna del text» dona compte de la recepció del *Tirant* des de les primeres edicions medievals fins a les recreacions i apropiacions contemporànies. Es documenten ací les traduccions i reedicions successives, les adaptacions teatrals —com la dirigida per Joan Arqué a partir del text versionat per Màrius Serra, que tant el professor com qui signa aquestes línies poguérem veure una nit d'estiu al teatre romà de Sagunt—, així com iniciatives musicals com el disc preciós que hi dedicà la Capella de Ministrers o, finalment, les adaptacions escolars que han fet possible que el clàssic medieval faça imaginar també als xiquets i als joves del país.

El lector que arribe al final de l'obra sentirà l'emoció de qui clou un viatge llarg i fecund: amb respostes a preguntes que no s'havia formulat encara i, també, amb nous plantejaments que conviden a iniciar un altre viatge, el de la relectura del text inacabable de Martorell. Amb el mapa a la mà, el lector ha

solcat les aigües de l'imaginari medieval, ha travessat les rutes del mon cavalleresc i s'ha deixat endur per les paraules del passat que ressonen en el present.

Explorar la paraula medieval esdevé una experiència accessible per al lector general gràcies a l'edició que tenim entre les mans. Una obra bella i acuradament concebuda, tant pel format que presenta com, sobretot, per acompanyar la lletra del món figuratiu que la il·lumina i en facilita la comprensió. Els gravats de Manuel Boix, les il·lustracions de Francesc Artigau, les miniatures de manuscrits, les reproduccions de pintures i tapissos o les immersions que Beltran fa en la història de l'art —per aclarir un detall, precisar un símbol o contextualitzar una escena— expliciten la voluntat de fer dialogar disciplines i mirades, de fer conversar la paraula amb la imatge com ho feia el món medieval i com hauria de fer l'estudi de les humanitats. A més, la prosa precisa i elegant de l'acadèmic que fa germinar l'estil literari, dota el text d'una qualitat literària que està al nivell del contingut que vehicula.

Tot i que no ho hem explicitat, fins ací hem abordat la causa formal i la causa material de l'obra, que s'han entrelligat i han ocupat bona part de la ressenya. Retornem ara a la causa final que enunciàvem a l'inici. I reprenem les paraules de Beltran, perquè el que el professor posa a les nostres mans no és *només* un manual o un instrument de consulta, és sobretot una invitació a llegir i a rellegir aquest clàssic universal amb una mirada que faça atenció al context, a la tradició i també a la vigència de l'obra. Rafael Beltran proclama que el propòsit que guia el llibre és «deixar que el text parle sempre». I, en efecte, no es tracta d'una declaració retòrica, perquè l'obra fa bona aquesta voluntat i la converteix en el principi rector de la lectura. S'estableix així un diàleg fecund en què Beltran sembla conversar de tu a tu amb la novel·la, rastrejant-ne les inflexions, les ambigüitats i els secrets amb una familiaritat guanyada després d'anys de freqüentació assídua.

Aquesta base sòlida sobre la qual passejar és una joia per als medievalistes que ens iniciem en aquest camí —i ens fa sentir ara també a nosaltres nans a espatlles de gegants. És, també, una meravella ben útil per als estudiants de literatura que poden complementar l'edició crítica amb un mapa que els la facilita encara més. I, finalment, és una peça de gran valor per a qualsevol amant de la lectura que vulga acostar-se al gran clàssic de les nostres lletres.

Els gestos de complicitat de Martorell amb el lector de l'època transgredeixen ara el temps gràcies al minuciós estudi de Beltran i ho són ara també per a nosaltres, quan sentim, passejant les lletres de l'obra, que el cavaller ens fa una picada d'ullet a través dels segles. En un present sovint inclinat a la immediatesa, una obra com aquesta reivindica la centralitat del llegat medieval i en reafirma la capacitat d'interpel·lar-nos amb una força perenne. Amb *Tirant lo Blanc: cavalleria, imaginari i escriptura* Rafael Beltran ens recorda que llegir els clàssics —si volem que continuen sent tan necessaris com sempre— implica, abans que res, saber-los escoltar.

Maria Saiz-Raimundo
Universitat de València
maria.saiz@uv.es
ORCID: 0000-0002-2603-5936